

251455

V. BOGREA

251455

Urme bizantine în românește

Extras din volumul „Lui N. Iorga,—Omagiu“

1921

Musilep

„Ramuri” s. a.
— Craiova —

URME BIZANTINE IN ROMÂNEȘTE

Problema influenței bizantine în Țările române, care a făcut obiectul unei comunicări a d-lui N. Iorga la congresul internațional de studii istorice din Londra¹⁾, poate primi, din partea filologului, anumite precisări de amănunț, care fac să strălucească și mai intens adevărul dobândit prin cercetările marelui istoric.

Cele ce urmează aici, așteptau de mult în notițele mele.

Fără indemnul operelor d-sale, însă,—al aceluia elegant „Byzantine Empire“, în care un recent recensent²⁾ recunoaște „einen vorzüglichen Abriss“, al monumentalei „Geschichte des osmanischen Reiches“ și clasicei „Geschichte des rumänischen Volkes“, în rindul întâiu—, nu le-aș fi căutat, și, fără lumina revărsată prin ele asupra întregului trecut al Europei orientale, nu le-aș fi aflat. Iar, cînd le-am găsit întâiu, ceiace mi-a înzecit bucuria, a fost tocmai gîndul plăcerii ce i-aș putea face, cîndva, cu ele.

Înfățișîndu-i-le acum,—umil mînunchiu de floricele uscate, avînd doar puțintel din mireasma trecutului din care vin—, îl rog, respectuos, să le primească cum sînt: „ale Sale dintru ale Sale“.

1) *La survivance byzantine dans les pays roumains*, în: „Deux communications faites, le 7 et 8 avril 1913, au troisième congrès international d'études historiques, à Londres“, Bucarest 1913, p. 23 și urm.; retipărită în splendidul „per le nozze“ *Romîniei și Grecii de-a lungul veacurilor*, București 1921, p. 11 și urm., supt titlul: „La continuité byzantine dans les pays roumains“.

2) E. Stein, *Die byzantinische Geschichtswissenschaft im letzten halben Jahrhundert*, în: „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum“, XXII (1919), p. 491, nota 4.

1. Colecția de „Literatură populară rominească“ a d-lui N. Păsculescu oferă, într'o variantă din Romanaița a baladei „Vișina“ (p. 207), unul din cele mai interesante specimene de „supraviețuire“ bizantină în părțile noastre.

În valea Galbenei
 Și p'a Galbenușei.
 Sint trei sate *iscusate*
 În vistirie nebăgate.
 Și zapcii sint ca dracii,¹ —
 Bată-i Dumnezeu, săracii! —,
 Scrie cărți în toate părți •
 Și răvașe prin orașe
 Și firman² la 'mpărăție,
 De toată lumea să știe :
 C'ăle trei sate *iscusate*
 Nu dau araciu de Domnie,
 Nici birul la 'mpărăție,
 Spune că n'au datorie.

Pentru cine e cituși de puțin familiarizat cu terminologia juridică și administrativă bizantină, adecă greco-romană, acest *iscusate*, în care autorul culegerii vede o „formă pop. compusă din *iscusit* + *sat* : sat, comună însemnată, bogată“ (p. 352), se identifică de la sine cu medio-grecul ἐξκουσάτος (Du Cange), ἐξκουσάτος (Sophocles), ἐσκοουσάτος (Triandaphyllidis²) = mlat. *excusatus*, „scutit, scutelnic“, unul din acele „verba legitima“ latinești, de care mișună vocabulariul juridic al Bizanțului³)

¹) Aiurea : *ferman, ferban* (rev. „Ion Creangă“, I, 17).—Mărturii populare pentru *hrisov* : *ristoval* (Mateescu, *Balade*, p. 11), *rostoavele* (col. Tocilesc., I, 105), *hrisov* (Vulpien, p. 44).

²) *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg 1909. p. 128.— Βούλιον din Malalas (ed. Dindorf, 493, 19, 21), „Dolch, Stilet“, *pugio* (p. 129), e prototipul ungar. *bugyli*, „cultellus saccalis rusticus, cum manubrio ligneo, vilissimae sortis, krotenfeidl, taschenfeidl“ (ignorat de Gombocz-Melich, *Magyar etymologiai ssótár*, s. v.);— κέρκετον, „Patrouille, Runde“ (p. 130), e, evident, lat. *circitor*, „qui vigiliis circumit“ (v. Thesaurus), „cercetaș“;— μούρτάρης „schmutzig“, considerat ca latin (p. 131), e, ca și *murdar* al nostru, tot ce poate fi mai turcesc. — De ce, însă, mgr. κατσίβελος, „Zigeuner“, trebuie să fie „walachisch“ (p. 144)?

³) V. Zachariae von Lingenthal, *Ius Graeco-Romanum*, Leipzig 1856, sau L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig 1906, și *Roma*

„Scutelnicii“ erau, de fapt, cei ce plăteau birul, nu cătră Stat, ci cătră boieri sau mănăstiri (v. N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, II, 515), de unde, până astăzi, numele de sate *Scutelnici*: *Meteleu-Scutelnici*, d. ex., în jud. Buzău, metoh al mănăstirii Căldărușani. Iar, pe de altă parte, mlat. *excusati*, „liberi, quieti, fr. quittes“, are exact același înțeles de „scutit de orice obligație publică, imun“, ca și mgr. ἐξκουσάτος: *ac pro omnibus obligationibus... quittos dimittimus et excusatos* (Du Cange, s. v.), κομίεσθαι προφάσει τῶν καλουμένων ἐξκουσάτων χρήματα ὑπὲρ πάντων ἢ ὑπὲρ τινῶν ἐργαστηρίων = *percipere occasione appellatorum, excusatorum, pecunias pro cunctis aut pro aliquibus ergasteriis* (Novella LIX, 2, în „Corpus Iuris Civilis“, ed. Kroll, vol. III, p. 318).

Că acesta e sensul calificativului *iscusate*, nu mai incupe in-doiolă: el rezultă, nu numai din versul imediat-următor („în Visterie nebăgate“), care e însăși traducerea, glosarea lui, ci și din întreg cuprinsul cîntecului.

În adevăr, conștiente de imunitatea lor, cele „trei sate iscusate“ se împotrivesc hotărît oamenilor Stăpînirii cari vin să li ceară birul, obiectînd că ele

... n'au datorie
Să dea bani pentru mirie¹⁾

și sfidînd cu

... săbii fabricate,
La mănunchiu ingenuchiate.

nismus und Hellenismus bis auf die Zeit Justinians (extras din „Philologus“ pe 1907), în deosebi, însă: C.-C. Triantaphyllidès, *Lexique des mots latins dans Théophile et les Nouvelles de Justinien*, în J. Psichari, *Études de philologie néo-grecque*, Paris 1892, p. 152 și urm.: ἐξκουσέω (p. 165), ἐξκουσατεῖσθαι (p. 173), excusatεῖσθαι (p. 172). Cf. Bréal, *Souvenirs romains subsistant en grec moderne*, în „Mélanges Boissier“, p. 81 și urm.—Aici se adeverește, mai mult ca oriunde, că „*Bisanț*..... mai presus de toate, l-a început, dominând orice, înseamnă: *tradițiune romană*“ (N. Iorga, *Secretul culturii franceze*, p. 19).

1) „*Miria* din Craiova“, pe care o dăruiește Banul „finului Dragomir“ (Giulea-Vîlsan, *De la Romîni din Serbia*, p. 174), nu e un nume propriu, ci același; apelativ: *mirie*, din turc. *miri* (= *emiri*), „fiscul imperial, visteria emirului“ (cf. Șăineanu, *Influența orientală*, ad. voc.).

„Împăratul“ turcesc, căruia sârmanul pircălab¹⁾, luat pe sus de „unzar“ (v. no. 2), îi raportează incidentul, decide pe-depsirea rebelilor printr'un „ceambul“ tătäresc:

• Tătărimea Crimului
 Și a Rosmalinului,
 Nadolii²⁾ Pămintului,
 Să înceapă a prăda.

Punctul de plecare al *raidului* acestor Tataři, cari apar și 'n alte balade, haiducești, din aceeași regiune³⁾ și pe cari

1) În înțelesul de „prefect“, ca și 'n acela de „perceptor“, *pircălabul* apare adesea în tovărășia *hinsarilor*. — Pentru *Mamalocco*, numele pircălabului trădător de la Chilia, în 1484 (v. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 178, nota 2), ar fi de comparat *Malamuc*, „localitate lângă Gherghița (jud. Prahova), unde era casa de nebuni“ (v. Dicționarul Academiei, s. v. *balamuc*), *Molomoc* s. *Momo'ofo*, n. muntelui pe care e zidită măn. Sinaia, azi; *Furnica* (v. M. Gold, *În munții Sinaei*, etc., p. 31), cum și it. *Malamocco*, „limbă de pământ ce desparte laguna Veneției de Adriatică“, mai târziu: porto di *Malamocco*, „principala intrare în portul Veneției“ (v. Vivien de Saint-Martin, *Dict. de géogr.*, ad. loc.), — pe lângă dr. *mămăluca*, it. *mammalucco*, sp. *mamaluco*, etc.

2) *Anatolii*, ngr. Ἀνατολικοί, „les Orientaux“, ἀνατολίτης, „levantin“, ajuns sinonim cu „intrépide“, dar și cu „bête“; cf. Ciobanu-Plenița, *Cuvintări adânci* p. 316: *nadol*, „om mare la trup, urit și necioplit“, „poreclă a Bulgarilor și Sirbilor.

3) Tătărimea Crimului,

Nadolii pămintului,

capătă acolo însărcinarea

Să aducă pe Petre, haiduc Petre,

Din munții Catrinului

Și ai Rosmalinului,

În oraș în Țaligrad,

La *poartă* de Împărat,

Cum e bun de spînzurat (Păsculescu, p. 220).

La *poarta* 'mpăratului,

Scara Țaligradului,

începe și balada „Vidu Țăranu“ din Giuglea-Vilsan, p. 110 (cf. p. 77, în balada „Miu Aiducu“, mențiuinea „munților Catrinului și ai Rozmarinului“).

Pasagiile sînt interesante mai ales prin aceea că cuprind o mărturie populară pentru cunoscutul *Poartă*, „Sublima-Poartă, Poarta otomană“ (despre *Poartă*, „Privat-heer des Sultans“, v. N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, I, 482; cf. vgr. αἱ βασιλέως θύραι, „Palatul, Curtea regelui Persiei“ (Xenofon, *Anabasis*, I, 9, 3), — „Audienzther“, după W. Otto (*Hermes* pe 1920, p. 222, și 1921, p. 104), ca și χρηματιστικὸς πύλων τῶν βασιλείων din Polibiu, XV, 31, 2, — οἱ ἐπὶ θύραις, lat. *aulici*, „curtenii“ (Plutarh, *Themistocles*, 29).

musa populară îi aduce, în varianta de la p. 209, din părțile „Iscrului” bulgăresc, e *Orșova* („Roșava”¹⁾:

Și vedeți să o iea
Tocmai din Roșava ’ncoa.

Geografia populară e, în genere, aproximativă. Totuși, dacă două din satele „iscusate”, *Vișina* și *Urzica*, aparțin jud. Romanai, al treilea, *Polovina* („Jumătatea”), a existat odinioară, nu numai în acest județ („Polovinele st. sud Romanai”), ci și în Mehedințul vecin cu Orșova (unde e și o apă, *Galbena*; v. Dict. geogr.).

Și a fost robie mare
De la Roșava la vale,

încheie prima variantă, brusc,—lăsînd, oarecum, cuvîntul celeilalte, care, ea, dacă n’are meritul de a fi conservat prețioasa fosilă lexică (cele „trei sate *iscusate*” devin, aici, pur și simplu: „trei sate *prea bogate*, în vistirie nebăgate și de bir neapucate”), îl are, în schimb, pe acela de a descrie, dramatic și amplu, scena năvalei tătărești,—așa de cumplite, încît:

Din toată lumea lăsa
Vreo doi-trei unchiași bătrîni,
De-și ridică sprîncenele,
Oleo, tot cu cirjile,
Să-și vază drumurile:
Unul e *Stan* din *Stănești*,
Încalecă cit clipești!
Și *Badea* din *Bădoești*
Și *Neagu* din *Negoești*, —

o icoană vie, în același timp, a legăturii onomastice dintre „moșii” întemeietori și satele înființate de ei.

Păștia, Doamne, mi-i lăsa,
Ca să spuie pricina,
Cum s’a robît *Vișina*,
Dupe asta *Urzica*,
Pe urmă *Polovina*.

¹⁾ *Urșova*, într’o însemnare localnică din 1686 (Bianu, *Catalogul mus. rom din Bibl. Academiei*, I, 290); cf. dubletul prahovean *Orșoga* (Frunzescu).

Și „unchiașii” și-au făcut datoria: ni-au spus-o frumos.

2. *Unzur*, în text: *unzar*, e glosat de d. Păsculescu (o. c., p. 384) ca „funcționar însărcinat cu perceperea dăjdiilor puse pe vitele care dau lapte, unt”, — ceiace trădează, din partea d-sale, o „etimologie populară” (cu *uns!*) de același calibru cu acea din *Dicționarul geografic al jud. Buzău*, care interpretează topicul *Hînsaru* ca: „În Saru” (p. 269¹).

În realitate, acest *unzar* nu e decit cunoscutul *hînsar*, a cărui origine nu mai e o taină, de la studiul lui I. Bogdan asupra *Organizării armatei moldovene în sec. al. XV-lea* (în „Analele Academiei Romîne” pe 1908, p. 401 și urm). „*Hînsarii*”, — lămurște învățatul slavist acolo, — „despre cari vorbește și Ureche..., spunînd că Pirvul, pircălabul de Soroca, s’a aruncat atunci cu hînsarii și cu alți ciți au venit de bunăvoie asupra Cazacilor cari prădaseră Ținutul lui, nu erau un corp de armată, cum credea Cantemir și cum au crezut alții după dînsul, identificîndu-i cu husarii, ci un fel de „haiduci slobozi”, de „tilhari” sau „corsari”... Ei se constată pe la începutul sec. al XV-lea în Țara-Romînească, de unde, probabil, au pornit, ca să ajungă în Moldova”. Rom. *hînsar* corespunde, astfel, vsl. *hănsaru* = it. *corsare* sau mgr. *κορσοάρης* (cf. și Dicționarul Academiei, s. v.), contaminat, poate, cu ung. *huszár!*

Adevăratul caracter al *hînsarilor* îl fixează însă, definitiv, d. N. Iorga (*Istoria armatei românești*, I, p. 70), în aceste cuvinte: „*Hînsar*, *husar* înseamnă de obicei: hoț, lotru; *hînsarii* moldoveni erau deci acei ostași, asemenea cu „*achîngii*” osmani²)

1) Culegătorii de literatură populară și, în general, glosatorii se lasă foarte adesea înșelați de asemenea iluzii, cărora li cad victime, de multe ori, filologii cei mai încercați: „cu lopata să forănească!” (rev. Șezătoarea, XIII, 1) = să fi-o rănească (rînească), „cu costelă de busuioac” (*ibid.*, p. 8) = c’o stebă („nouă stînci”, *ibidem*, e: stânci s. stîrci, după variante). — Un *faci a uba*, să am a *uba*, evidente pseudografii pentru *faci au ba*, să am au *ba*, în cutare ms. al „Leastviței” lui Ioan Scărariul, a dat prilej d-lui Gh. Ghibănescu (*Arhiva* din Iași, XXV, p. 106) să îmbogățească lexicul vr. cu un nou element: *uba* (Ori s’o fi gîndit la un reflex românesc, imposibil în aceste condiții, al vsl. *ubo*, „deci, adecă, oare”?).

2) Despre incursiunile prădalnice ale acestora, v. N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, II, p. 222.

carî nu primiau leafă și nu erau numărați sau măcar prevăzuți d'innainte: „oastea de dobindă“, despre care vorbesc izvoare mai tirzii“ (cf. *ibid.* p. 403, nota 2: *venturieri*).

Un termin de comparație ni oferă, de altfel, însuși lat. *latro*, părintele it. *ladrone*, fr. *larron* și, indirect, al rom. *lotru*: „*latrones antiqui eos dicebant, qui conducti militabant, ἀπὸ τῆς λατρείας*; at nunc viarum obsessores dicuntur“, citim la Festus, ed. Lindsay, p. 105.

Paralelismul cu anticitatea înfățișează, însă, în speță, un alt moment important, pe care credem de folos ă-l releva.

Încă din vremea lui Herodot (VI, 97), Grecii cunoșteau așa zisul κέρκουρος, „vaisseau léger de course“, *kurkura* Arabilor, corespunzător hebr. *kerkera*, „chamelle de course, coureuse“: gr. δρομάς, din care și fr. *dromadaire*.

Victor Bérard, dela care împrumutăm aceste date, conchide și continuă (*Les Phéniciens et l'Odyssee*, I, p. 497 și urm.): „*Kerkera-dromas, la Coureuse*, forment un doublet gréco-sémitique... Le bas latin *cursorius*, dont nous avons fait *coursaire* ou *corsaire*, nous en donnerait une juste traduction: comme les Grecs anciens avaient emprunté *kerkoure* aux Sémites, les Grecs modernes ont emprunté *κορσαρικόν* aux Francs, et ils ont dit ἀρματώνω εἰς κορσαρικόν pour dire *armer en corsaire*, jusqu'au jour où les puristes ont voulu chasser de la langue ces mots intrus et revenir aux expressions classiques: ils disent aujourd'hui *καταδρομικόν*, au lieu de *κορσαρικόν*“.

Numai cit, cum se întimplă totdeauna, „puriștii“ au sosit prea tirziu: alătura de δρομέας, etc., *κουρσάρης* își făcuse drum în întreaga zonă de influență a Bizanțului¹⁾. Și există, supt acest raport, un sinonim deosebit de important pentru noi: e *δρομῆτης*, atestat la Symeon Magister²⁾ ca epitet al Normanzilor din serviciul imperiului, care amintește atit de viu pe *ὀδίτης* al lui Cedrenus, dar care, cu tot echivocul său și cu toată reputația

¹⁾ Cf. glosele medievale bilingve, apud Du Cange, s. v. *cursor*, *cursarii*, etc.: „*cursor, tabellarius, exercipes, ταχύδρομος, δρομέας καὶ κούρσωρ*“, etc.

²⁾ V. *Scriptores post Theophanem*, ed. Paris, p. 262 (apud Zeuss, *Die Germanen und die Nachbarstämme*, p. 555): Ὅπως, οἱ καὶ Δρομῆται λεγόμενοι.— Cf. vr. *tatar* (*tatar-mensil*), „curier“.

de „piraiți“ a acestor „Vichingi“, nu știm să fi fost interpretat de cineva ca „ein euphemistischer Ausdruck für Räuber“; cum a fost cazul cu Βλάχοι ὀδῖται (G. Meyer, *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde*, II, p. 187, d. ex.).

3. Dacă însă, într'un chip sau altul, bizantinul κορσάρης se reflectă în rom. *hînsar*, în schimb ni se pare cu totul neverosimil ca biz. Βάρανγοι, „Barangii din garda imperială a Bizanțului“, să se fi păstrat în rom. **barangă** și chiar în **baragladină**, cunoscutul epitet injurios pentru Țigani, cum vrea d. A. Philippide (*Barangii în istoria Romînilor*, în „Viața Romînească“ pe 1916, p. 238 și urm.). Nu doar' că, la „poporul lui Faraon“ sau în legătură cu el, nu s'ar fi putut păstra o noțiune arhaică: atâtea altele—firește, degradate, caricaturisate, *figănite* oarecum—nu se întilnesc astăzi decît la dinșii!). Dar, pe de o parte, rom. *baragladină* nu se poate desface de o întreagă serie de epitete similare, aplicate Țiganilor: *baroiu* (cf. n. de fam. țigăn. *Bara* și *baros*, „ciocan mare“), *baraon* (contaminație cu *Faraon*; cf. Dict. Acad., unde, și identificarea finalului cu bulg. *gladen!*), etc.; iar, pe de altă parte, *barangă* însuși ni pare susceptibil de o explicație mult mai firească.

În adevăr, înțelesurile acestui cuvînt, așa cum se precisează în articolul respectiv din „Etymologicum Magnum“, sînt următoarele: „*Barangă* este lupul bătrîn care *urlă întîiu*, cînd lupii încep a urla. Tot *barangă* se mai numește și taurul cel mai puternic și mai voinic, care conduce cireada și *căruia i se atîrnă clopotul*; de asemenea se zice vacii care *merge în capul turmei* și este de ordinar stearpă. *Barangă* zice țărancă copilului care *țîpă țare*: „ho, *barangă*, ce *sbieri* așa?“—Cînd țărâmul suduie pe nevastă-sa *strigînd la dînsa*, țărancă îi zice: „ce *sbieri* ca o *barangă*?“ (III, col. 2484 și urm).

Dacă, din acest pasagiu, se desprinde o notă în adevăr

1) Un *ceribaș*, atestat încă în Cod. Cuman. cu înțelesul de „căpetenie de oști“, dăinuiește pînă azi, la Țiganii din Turcia; ca „primar de sat“ (cf. *jude*), iar „generalul sau amiralul bizantin“, *δορυγάριος*, apare ultima dată, într'un document din 1444, ca „*dungarius Cinganorum*“, adecă un *bulibașă* oarecare (v. Jireček, în „Byzantinische Zeitschrift“ pe 1909, p. 580).

comună, fundamentală, ea nu se poate raporta, după socotința noastră, decît la ideia de „sgomot, larmă, (semnal de) alarmă.“

În aceste condiții, însă, nu vedem ce s'ar opune, să considerăm pe rom. *barangă* ca o simplă variantă a lui *balangă*, „talangă, clopot de atirnat la gîtul animalelor“ (cuvînt de origine onomatopeică, imitînd sunetul clopotului: *balanga-balanga!*), — întocmai ca fr. *bélier*, vfr. *belin*, „berbece“, propriu: „celui qui porte la clochette (mlat. *bella*, flam. *bel*, engl. *bell*), autrement en français: mouton à la sonnette, *clocheman* de quelques localités,“ engl. *bel-wether* (v. Littré, s. v.), sîrb. *klopotar* (v. E-dlinger, *Erklärung von Tiernamen aus allen Sprachgebieten*, p. 92).¹⁾

4. Ἀποκράτωρ, titlul însuși al Impăraților Bizanțului,²⁾ pe care și-l atribuie Alexandru-cel-Bun: Ἰω' Ἀλεξάνδρου Βοσβώδα, ἀποκράτωρ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ παραθαλασσίας (v. N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru-cel-Bun*, în „Analele Academiei Romine“ pe 1913, p. 344), se găsește, în copie rominească perfect echivalentă, la Ureche, care, vorbind de Ștefan-cel-Mare, îl numește: „*însuși-țîitoriu* preste toată țara [Moldovei]“ (ed. Giurescu, p. 91), „*singur-țîitoriu* preste toată țara [Moldovei]“ (ed. Popovici, p. 86³⁾), în aparat).

Corespondentul romînesc al biz. παντοκράτωρ este, în adevăr, *atot-țîitor* (cf. „Crezul“) și avem motive să credem că, dacă nu *țîitoare* (cf. *maitresse*, „stăpină prin iubire“, față de „femme entre-tene“ și *țîn, mă țîn*), măcar *țînut*, ca sinonim al lui *judef*„ re-

1) Pentru formă, cf. încă rom.-dial. *aring, haring*, „clopot“ (Iosif Popovici, *Poesii populare romine*, p. 122),—ung. *harang*, idem.-ung. *baràngol, borongol*, „errare herumirren, schlendern“, *barang*, „der Nomade“ (cf. *curbet*), care s'a putut invoca (Scriban) mai cu drept decît βάρβαρος (din care, normal, am fi avut: *varàng* s. *vărîng*) ca prototip al rom. *barangă*, e, după Dicționarul etimologic al Academiei Maghiare, relativ recent (sfârșitul sec. XVIII) și fabricat. — Un interesant sinonim al dr. *balangă* e megl. *brînceliu*, „clopoțel ce se anină la gîtul vitelor mici“ (Papahagi, II, p. 60).

2) V. în special: L. Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, în „Byzantinische Zeitschrift“ pe 1906, p. 161 și urm.

3) Traducerea slavă e *samoderjeŭ*, de tipul, bine cunoscut, al „transcripțiilor clericale“ ale cuvîntelor greco-latine: *milosîrdie (milo-serdyj)* = lat. *misericordia*, germ *barmherzig* (got. *arma-hairts*); cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1921, p. 250.

sort, jurisdicție“, e pasibil de aceeași interpretare: „*Ținutul* (Trăgoviștii, Brașovului)“, „*biruitorul*“ sau „*oblăduitorul* aceluia loc“ din Pravila munteană corespunde lui „*biruința* (Iașilor, Cameniței)“, „*biruitorul* locului aceluia“, din cea moldoveană (ed. Longinescu-Patrognet, p. 184)¹⁾. Cf. încă: *țin legea*, „Gesetz halten“, despre „oamenii buni și bătrini“ cari șed în *Scaun* de judecată, la Moți: „Scauneni“ (N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 236)²⁾.

5. *Primichir, primicheriu*, din mgr. $\pi\rho\mu\mu(\mu)\kappa\acute{\eta}\rho\iota\omicron\varsigma$ = mlat. *primicerius*, i. e. *primus in cera*, „der erste Mann in dem auf einer Wachstafel geschriebenen Personenverzeichnis“ (cf. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 70), — slavon. *primikjur*, „cnez, jude“, — nu e cunoscut lexicografilor noștri decit ca termin, cărturăresc, de ierarhie bisericească (v. Tiktin, s. v.).

În *Descriptio Moldaviae* a lui Cantemir el se întâlnește, totuși, într'o accepțiune populară: *primicerius*, „primiceriu“, se chiamă acolo ajutorul așa-numitului *stareș*,³⁾ căpetenia *călușerilor* (v. ed. „Societății Academice Române“, p. 142, unde per-

1) Destul de exactă în genere, traducerea franceză a d-lui Patrognet nu e totuși impecabilă. Așa, la p. 196, pasagiul: „iată că face *ierosilie*; *ierosilios* (*sic*) se chiamă mai chiar fur de biserică“ din textul moldovenesc e redat prin: „(celui-lă) commet donc une *hiérosilie* (!); *Phiérosiliaque* (!) s'appelle aussi (!) voleur d'église“, — pe cită vreme, de fapt, *mai chiar* = plus clairement, iar *ierosilie*, *ierosilos* = gr. $\dot{\iota}\epsilon\rho\sigma\upsilon\lambda\iota\alpha$, lat. *sacrilegium*, „sacrilège, pillage d'un temple“ (în orice cas: *hiérosytie* !), $\dot{\iota}\epsilon\rho\sigma\upsilon\lambda\omicron\varsigma$, lat. *sacrilegus*, „voleur sacrilège, pilleur d'église“ (ngr. $\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\gamma\delta\acute{\upsilon}\tau\eta\varsigma$). — Toată recunoașterea se cuvine, în schimb, pentru indicele de cuvinte al d-lui Longinescu, lucrat cu o meticulozitate de filolog și cuprinzînd observații de limbă din cele mai judici-oase.

2) Adăugim, pentru arhaismele ce conține, acest fragment din poezia populară „Ion Botezătoru“ de la Romîni din Serbia (în Giuglea-Vilsan, o. c., p. 247):

Ș'a botezat apili
Și toate *judăfili*
Și *scannul* de judecată,
De judeca lumea toată.

Să nu uităm, în sfîrșit, *Scaunele* secuiești.

3) Pentru înțelesul de „bătrîn“ al *stareșului*, în terminologia ecleziastică, cf. pe lîngă *călugăr* ($\kappa\alpha\lambda\acute{\omicron}\gamma\epsilon\rho\omicron\varsigma$), însuși *preot* = lat. *presbyter*, din grec. $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$, „ancien“ (ca și corespondentul armean și georgian: Meillet, o. c., p. 249).

sonagiul e identificat cu „mutul călușerilor“ de azi; cf. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, II, p. 412).¹⁾

6. Expresia **a fi într'o pită**, „în einem Brote mit dem Vater sein, d. h. keine eigene Steuern bezahlen“ (N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 524; cf. I, 204), o găsim atestată într'o jalbă din 1723 a „săborașului romînesc de la orașul Bistriței“ către Sfat: preoții din satele olatului se plîng că satele-i despart de „feciorii“ lor, cari nu sînt „chilini“ (separați, cu familie, gospodărie proprie²⁾), ci „într'o pită“ cu dînșii, amintind că sînt scutiți de dare feciorii giuzilor, crainicilor, slobodnicilor (N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 108, no. CCCLXXIX).

Noțiunea se regăsește, identică, nu numai în gr. σόψωμος (la noi, ca n. de familie: *Sipsom*), cum observă Karl Dieterich („Byzantinische Zeitschrift“ pe 1907, p. 327), sugerînd un reflex bizantin, ci și'n acel lat. *cum pane*, care e la baza fr. *compain*, *compagne*, *compagnon*.—*Panem gustare cum aliquo*, „a fi tovarăș cu cineva, a fi într'o pine cu dînsul“, era o locuție populară cunoscută: „Intellexi illum versipellem³⁾ esse, nec postea cum illo panem gustare potui“ (Petroniu, *Cena Trimalchionis*, c. 62); de altfel, însuși *confarreatio*, străvechiul ritual de căsătorie patriciană, nu era, în realitate, decît gustarea simbolică din aceeași pine de către viitorii soți: o spune,—până la Gaius, I,

1) Referitor la etimologia cuvîntului *călușer*, cf. mr. *aluguciar*, „călușar“, din ngr. ἄλογο, „cal“ (P. Papahagi, *Notițe etimologice*, p. 42), iar, cu privire la jocal însuși și terminologia lui actuală, v. Pamfile, *Sărbătorile de vară la Romîni*, p. 54 și urm.—Pentru *căluș*, „chevalet“, cf. lat. *eculeus* (dela *equus*) și gr. βούς ἐπὶ γλώσσῃ, „avoir un bœuf sur la langue“, „garder le silence“, greșit interpretat ca o alusie la mituire (cu monedă avînd în efigie un bou), cînd, în realitate, înseamnă „a avea călușul în gură“ (v. Wilamowitz, *Aristoteles und Athen*, I, p. 81, nota 11).

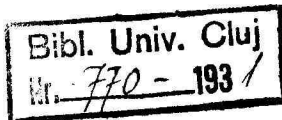
2) Pentru adopțiunea ginerelui de către părinții miresei (N. Iorga, *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, p. 7), încuscrire (*consour*), încumnățire (*cognatus*), cf. și fr. *beau-fils*, *beau-frère*, *beaux-parents* (*beau-père*, *belle-mère*, „tata-soacru, mama-soacra“), germ. *Schwiegersohn*, engl. *son-in-law*, etc.

3) „Vircolac“: *subito lupus factus est*; cf. λόκος γίνεται din Herodot, IV, 105 (cea mai veehe mărturie), despre Nevri: „Acestora le zice și Tatarăi (= Scitii) și Grecii, cum sînt vrăjitori foarte mari și cum preste tot anul se face cite unul de aceștia de iaste lup și iarăș se face om“ (ed. N. Iorga, p. 240).

112, sau Festus, ed. Lindsay, p. (65),—singur cuvîntul (*farreum libum, panis farreus*). Cf. glosa *confarr[er]atus*=consociatus (Forcellini) și *diffarreatio*, „divorț“: „icelui Jehannot promis et jure moult estroitement que jamais d'ilec en avant avec sadite femme ne *compagneroit* ou *converseroit*“ (Du Cange, s. v. *companium*, „contubernium, societas, compagnie“); apoi: gr. σύμβιος, σύζυγος, lat *coniux*, got *gajuka*, „tovarăș, soț“ (Walde) ¹⁾.

În ce privește valoarea acestei expresii ca argument împotriva teoriilor ciobanisto-bulgăriste ale filologilor lipscani și indigeni, mai mult sau mai puțin Dumke (cf. N. Iorga, o. c., I, p. 216), ar fi de pomenit încă ngr.-dial. κασιόπηττα, „Art Kuchen aus Weizenmehl, Oehl oder Butter und Käse“, pe care răposatul profesor de la Graz, G. Meyer, se îndărătnicia să-l scoată din sirbo-bulg. *kaša*, „Brei, Grütze“ (*Neugriechische Studien*, II, 30), deși pe ngr. κασιάρα îl recunoaște el însuși ca românesc (*ibid.*, p. 75²⁾), iar simetricul ngr. τυρόπηττα=πίττα ἐκ γάλακτος καὶ τριβομένου τυροῦ (v. Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα, II [1870], p. 339) constituie o paralelă absolut concludentă: e străvechea *polenta caseata* a lui Apuleius (*Metamorph.*, I, 4), „papară“, cit și tradiționalul „balmoș“ al ciobanilor unui popor, la care păstoritul n'a exclus niciodată plugăria.

V. Bogrea.

¹⁾ A. Meillet, o. c., p. 261, după care, nu numai nfr. *compain*, it. *compagno*, etc., ci, „à la rigueur“, chiar sinonimul vechiu-armedean *enker* ar fi simple „calques“ ale vgerm. *galeipo*, got. *gahlaiba*, ajuns, în mediu militar, de la înțelesul de „qui mange le pain avec un autre“ la acela de „compagnon“ (cf. *compagnie, camarade*), recunoaște, totuși, că „au fond, ces expressions remontent à la pratique des repas communiels; pratique religieuse, où se manifestait l'unité du groupe social“ (cf. gr. συμπόσιον, lat. *convivium*, gr. ὁμοτράπεζος, mlal. *commensalis*).—Pentru ngr. σύψωμος, cf. dubletul ngr. σύψυχος față de σύμφυχος și fr. familiar *copain* față de vfr. *compain*.—În sfârșit, pentru înțelesul de „ouvrier qui n'est pas patron et qui travaille pour un patron“ (*ibid.*), să se compare vr. *bașcaliu*, „calfă cu prăvălie aparte, chilin“ (v. Șăineanu, *Influența orientală*, ad. voc.)

²⁾ Pentru rom. *dumic(a)ți*, cf. și ung. *domika*, „Käsesuppe“.